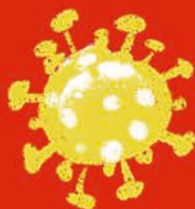
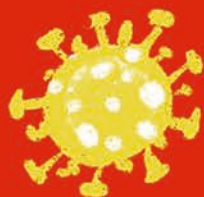

CORONA
IN CARTOONS

m
w/ cartoons

JAN DE BAS

CORONA
IN CARTOONS

TERUGBLIK OP EEN
NIET NORMAAL
JAAR

WALBURGERS | AMSTERDAM

Dit boek is mede tot stand gekomen dankzij een financiële bijdrage van het
Lucas Ooms Fonds / LOF en het De Gijselaar-Hintzenfonds.

De Gijselaar-Hintzenfonds

Omslagafbeeldingen: Len Munnik, *Trouw*, 4 juni 2020 (voorplat); Berend Vonk, *Trouw*,
17 maart 2020; Reid, Geleijnse en Van Tol, *NRC Handelsblad*, 27 april 2021;
Benjamin Kikkert in: R. Krewinkel (red.), *Corona. Cartoons in Lockdown*.
Eygelshoven: Studio Krijst, 2020, 86 (achterplat).

Omslagontwerp: Suzan Beijer
Ontwerp binnenwerk: Bart van den Tooren, Amsterdam

ISBN 978 94 6249 796 2

E-ISBN 978 94 6249 797 9

NUR 694

© 2021 Jan de Bas, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2021 p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

WWW.WALBURGPERS.NL

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen.
Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met
de uitgever in verbinding te stellen.

‘Wat betreft mijn eigen plek en leven: een tekenaar werkt vooral alleen en dat is dus in de coronatijd niet veranderd. Wel mis ik zelf het contact met andere tekenaars. (...) Ja, dat mis ik wel, maar gezien het effect dat corona op het leven heeft van andere mensen stelt dat niet veel voor.’

BEREND VONK

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf 9

1. INLEIDING: CARTOONS EN CORONA 13

- 1.1 Kenmerken van een coronacartoon 14
- 1.2 De coronacultuur en bronnen 19

2. HET BEGIN 25

- 2.1 De oorsprong van het virus 26
- 2.2 Angst voor het onbekende 34
- 2.3 Hoe nu verder? 41

3. DE EERSTE GOLF 49

- 3.1 De eerste maatregelen 50
- 3.2 De intelligente lockdown 59
- 3.3 Over de grenzen van coronahumor 63
- 3.4 Testen, apps en nieuwe maatregelen 69
- 3.5 Wordt alles weer normaal? 77

4. EEN ZOMER OM TE VERGETEN 81

- 4.1 Het verzet tegen het beleid 83
- 4.2 Versoepeling van de regels 87
- 4.3 De tweede golf lijkt in aantocht 92

5. DE TWEDE GOLF 95

- 5.1 Meer besmettingen, geen mondkapjes 97
- 5.2 De bruiloft van Grapperhaus en de troonrede van het coronavirus 103
- 5.3 Op weg naar een strenge lockdown 110
- 5.4 De talkshows 113

- 5.5 De lockdowns 120
- 5.6 Vaccins bieden perspectief 126
 - 5.7 De avondklok 131
 - 5.8 De derde golf 135

6. HET VACCIN 139

- 6.1 De vraag naar het vaccin 140
- 6.2 Het vaccin: feit en verzet 142
 - 6.3 Een teken van hoop 145
- 6.4 Zorgen en verwachtingen 154

7. WAAR, WAT, WIE EN HOE? 159

- 7.1 Waar en wanneer verschenen de prenten? 159
 - 7.2 Wie maakten de prenten? 164
 - 7.3 Populaire onderwerpen 166
 - 7.4 Gebruikte beeldelementen 170
 - 7.5 Populaire personen 184
 - 7.6 Politieke prenten 188
 - 7.7 Een blijvende bron van inspiratie 192

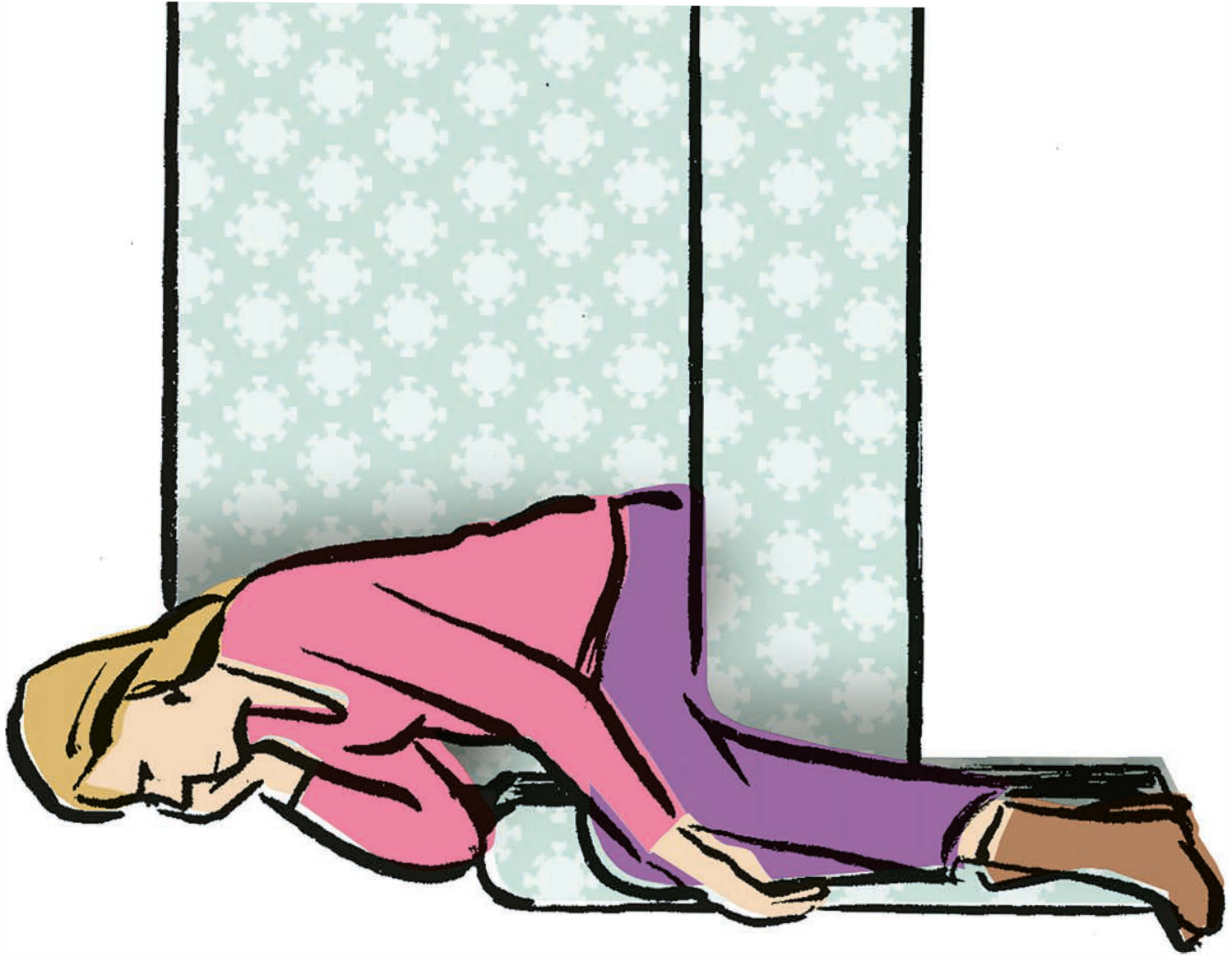
8. DE BETEKENIS VAN DE CORONACARTOONS 195

- 8.1 Motieven om coronaprenten te maken 196
- 8.2 De betekenis van de coronacartoon 200
- 8.3 De spotprent in een coronacultuur 204
 - 8.4 Terug- en vooruitblik 213

Lijst met geraadpleegde bronnen en literatuur 221

Noten 231

Personenregister 243

WOORD VOORAF

TOEN IK BEGIN JANUARI 2020 DE BEELDEN OVER HET CORONAVIRUS UIT WUHAN zag, maakte me dat ongerust en onrustig. Ik sliep er soms slecht van en droomde erover. Ik vreesde voor een pandemie. Vrienden en kennissen vonden dat ik overdreef. Ze probeerden mijn pessimisme te temperen met geruststellende zinnen als ‘Zo’n vaart zal het niet lopen’ en ‘Wat in China gebeurt, hoeft hier toch niet te gebeuren.’ Ik hield de ontwikkelingen nauwlettend in de gaten en toen op 24 januari 2020 in dagblad *Trouw* – het blad waar ik al jarenlang op geabonneerd ben – Len Munnik de eerste coronacartoon publiceerde, knipte ik deze dezelfde dag nog uit en bewaarde de prent. Was het om mijn gemoedrust te temperen dat ik besloot een boek te willen schrijven over spotprenten gewijd aan het coronavirus. Cartoons hebben tenslotte de belangrijke eigenschap om te relativeren.

Een aantal weken na het verschijnen van de prent van Len Munnik maakte minister Bruno Bruins op de televisie melding van de eerste coronazieke in Nederland. De pandemie had Loon op Zand bereikt. Vanaf dat moment nam een gelatenheid van mij bezit. Een gelatenheid die spoedig veranderde in conformisme. Ik hield me zo goed mogelijk aan de coronaregels die het kabinet Rutte III afkondigde en geloofde dat de Nederlandse, westerse aanpak van de bestrijding van het coronavirus het beste was voor een open samenleving als de onze: ‘Alleen samen krijgen we corona onder controle.’ Ik sliep weer goed en legde ondertussen mappen aan vol coronacartoons en artikelen over Covid-19, zoals het virus steeds

vaker werd genoemd. Eind oktober 2020 maakte het coronavirus een eind aan de latente twijfel of ik het boek zou moeten realiseren. Ik kreeg zelf corona en raakte overtuigd van het feit dat de impact van het virus op het persoonlijke leven en op de cultuur anno 2020 zo groot was dat het boek er als een soort ooggetuigenver-
slag moest komen.

Ondanks het feit dat de maatregelen om het coronavirus in te dammen het mij onmogelijk maakten om voor mijn zoektocht naar spotprenten over de pandemie systematisch bibliotheken en archieven te bezoeken, slaagde ik erin om met behulp van goede contacten met cartoonisten, internet en de assistentie van verzamelende vrienden en kennissen een representatieve verzameling spotprenten over het virus aan te leggen. In december 2020 had ik het idee dat een boek over coronacartoons uit 2020 een goede inhoudelijke en commerciële formule was en zocht contact met uitgeverij Walburg Pers. Die suggereerde – overigens gezien de ontwikkeling van de pandemie terecht – dat ik nog even moest doorgaan met het verzamelen van prenten om een boek te kunnen schrijven dat een zo compleet mogelijk beeld van het verloop van de coronacrisis gaf. Ik heb dat gedaan en zo is dit boek ontstaan. In dit boek staat de geschiedenis van de coronacrisis van de eerste besmettingen in Wuhan tot de grootschalige vaccinaties waarmee het coronavirus een definitief halt moest worden toegevoerd.

10

Ik heb ervoor gekozen om in dit boek behalve cartoons ook andere uitingen van de coronacultuur op te nemen, zoals fragmenten van persconferenties die met regelmaat door premier Mark Rutte en coronaminister Hugo de Jonge werden gehouden en passages uit teksten van columnisten en fragmenten uit de groeiende berg boeken van experts, die links- of rechtsom iets (zinnigs) schreven over de coronacrisis en het virus. Zo ontstond een boek over een contemporain historisch fenomeen: de coronacrisis. Het schrijven van zo'n boek bezit twee nadelen. Het eerste nadeel is – en dit werd in een recensie in *Trouw* op 31 mei 2020 over de eerste coronaromans ook aangehaald – dat je in de winter schrijft over de winter. De Amerikaanse schrijfster Annie Dillard stelde ooit 'Write about winter in the summer.' Om het iets anders te formuleren: historici dienen geschiedkundige distantie te betrachten ten opzichte van het onderwerp waar ze over schrijven. Tegen dit nadeel kan het voordeel worden ingebracht dat je juist als participerende ooggetuige over de coronacrisis kan schrijven en dat je daardoor in staat bent om de crisis van binnenuit te beschrijven. Het tweede nadeel wordt gevormd door de grote hoeveelheid cartoons over de coronacrisis, een hoeveelheid die het kenmerk bezit van *une mer à boire*. Dit was wat een meelezer schreef toen ik hem vroeg om zo nu en dan een passage uit het boek van commentaar te voorzien. Ik heb de zee

niet leeggedronken, maar al snel besloten dat ik me wilde en moest concentreren op cartoons die getuigen van verbeeldingskracht, originaliteit, historische betekenis, esthetica en aansprekende humor. Allemaal subjectieve kwalificaties, waar ik juist vanwege deze subjectiviteit wel raad mee wist. Aan de hand van deze criteria selecteerde ik eveneens de spotprenten die in dit boek staan afgebeeld.

Corona in cartoons. Terugblik op een niet normaal jaar werd een boek dat ik schreef in samenwerking met tientallen cartoonisten. Zij waren bereid om mee te werken aan interviews en stonden hun werk belangeloos af. Ook in e-mailtjes en in telefoongesprekken gaven ze, wanneer gevraagd, toelichting op hun cartoons. Daarvoor mijn hartelijke dank. Mijn dank gaat tevens uit naar de groep meelezers die mij voor de grootste taalfouten, historische missers en onnavolgbare gedachtekronkels heeft behoed. Daarom Arie Bijl, Jop Euwijk, Wesley van Meir en Leo Molenaar: merci voor het meelesen, duizendmaal dank.

Dit boek is een geschiedenisboek en tegelijk ook een tijdsdocument. Cartoonist Mario De Koninck verzamelde zijn eigen prenten in twee bundels. Toen ik hem vroeg waarom hij dat deed, zei hij: 'Als mijn boeken over 1.000 jaar worden opgegraven, zal men perfect weten wat een jaar 2020 was en er nog eens goed om kunnen lachen ook.' Dit geldt misschien ook wel voor dit boek.

Jan de Bas, 5 mei 2021

HOOFDSTUK 1.

INLEIDING: CARTOONS EN CORONA

HET CORONAVIRUS LEEST OP 15 SEPTEMBER 2020 DE TROONREDE VOOR IN DE GROTE Kerk van Den Haag. Hij is ook de hoofdgast in een uitzending van de talkshow *Opr* en legt aan zijn tafelgenoten uit waarom het dragen van een mondkapje geen zin heeft. Minister-president Mark Rutte bouwt aan het strand van zand een fortificatie om Nederland te beschermen tegen de tweede coronagolf. Het zijn drie voorbeelden van de honderden cartoons die sinds de uitbraak van het coronavirus door Nederlandse en Vlaamse cartoonisten zijn gemaakt.

De wereld was vanaf januari 2020 in de houdgreep van het coronavirus. Het begon met een besmetting in december 2019 in China. Het virus breidde zich razendsnel uit en de ziekte werd in het voorjaar door de Wereldgezondheidsorganisatie/World Health Organisation (WHO) uitgeroepen tot een pandemie, die eind 2020 aan circa twee miljoen mensen het leven had gekost. Op 29 december 2020 viel op *Teletekst* te lezen: 'In Nederland zijn dit jaar 13.000 mensen meer overleden dan verwacht. Deze oversterfte is het gevolg van het coronavirus.' In Nederland werden twee miljoen mensen ziek van corona, dat ook wordt aangeduid als Covid-19. Beide namen worden in dit boek gebruikt.

Dit boek gaat over spotprenten over het coronavirus of breder geformuleerd: de typische coronabeeldcultuur die ontstond door de pandemie. Deze beeldcultuur werd zichtbaar in spotprenten over het virus en zijn effecten, zoals de maatregelen

die de overheid nam om het virus in te dammen en de reacties daarop. Het gaat in *Corona in cartoons. Een terugblik op een niet normaal jaar* om tekeningen die door Nederlandse en Vlaamse cartoonisten zijn gemaakt tot 1 april 2021. Deze cartoonisten maakten honderden prenten over mondkapjes, ministers, vleermuizen, wc-rollen et cetera. Voor dit boek werden 1463 prenten bekeken en geanalyseerd.

Een spotprent heeft in de aard de bedoeling de kijker informatie over een thema of onderwerp te verstrekken, en er een kritische kanttekening bij te plaatsen of een lach of glimlach bij de kijker te bewerkstelligen. In dit boek worden 154 cartoons geanalyseerd en wordt nagegaan wat de cartoonisten met hun prenten bedoelden en wilden bereiken. Interessant is ook om hierbij na te gaan hoe cartoonisten omgingen met het spanningsveld tussen de ernst van de coronacrisis en de relativisering ervan.

1.1 KENMERKEN VAN EEN CORONACARTOON

14

Een coronacartoon kan worden omschreven als een spotprent die gewijd is aan de coronacrisis. Daarbij moet worden gedacht aan prenten die zonder de coronacrisis niet zouden zijn gemaakt of die zonder de context van corona niet kunnen worden begrepen. Een spotprent verschilt van een strip, die uit meer tekeningen bestaat en van een illustratie die moet worden gezien als afbeelding die een visuele toelichting op of aanvulling op/bij een tekst is. Een cartoon heeft zelfstandige zeggingskracht. In de literatuur wordt wel onderscheid gemaakt tussen cartoons en spotprenten.¹ Het gaat bij cartoons vooral om humoristische afbeeldingen zonder politieke of maatschappijkritische bedoelingen. Spotprenten daarentegen bezitten humor en plaatsen een kanttekening bij het thema of onderwerp van tekenen. In dit boek wordt dit onderscheid niet gemaakt. Dat komt omdat het thema coronacrisis zo'n serieus karakter bezit dat enkel als humoristisch te duiden prenten over corona niet werden gemaakt. Een van de makers van Fokke & Sukke, Bastiaan Geleijnse, geeft aan dat het onderscheid tussen politieke en non-politieke prenten voor hem relatief is: 'Politiek ... politiek ... Hangt ervan af wat je daarmee bedoelt. (...) We maken altijd grappen over het nieuws, en als het nieuws politiek is, gaat het daar over (mits we op iets grappigs kunnen komen).² Uiteraard bezit de ene prent meer humor dan de andere. In elk geval bezit (bijna) elke coronaprent de na- of bijmaak van de ernst. Uiteraard verschilt dit wel per prent. Vooral op politieke spotprenten domineert het commentaar dat de cartoonist op de getekende situatie levert. Zonder politiek risico is dit niet, want de eerste spotprenten in Europa over corona leverden veel kritiek op uit China.

In dit boek staan veel spotprenten die betrekking hebben op politieke onderwerpen, zoals de maatregelen die het kabinet Rutte III in het kader van het

coronabeleid nam om de negatieve gevolgen van het virus te bestrijden. Ook kunnen deze prenten gaan over politici – ministers, Kamerleden of buitenlandse bewindslieden – en het coronabeleid van de VS, China, Rusland en andere Europese landen. Deze ‘politieke’ spotprenten en cartoons maken deel uit van de Nederlandse politieke cultuur, waarbij het gaat om patronen van oriëntaties op politieke objecten. Historicus Jan van der Sluis stelt: ‘Cartoons tonen een kant van de politieke cultuur en samenleving die niet gevonden kan worden in officiële memoranda, publieke toespraken en berichtgeving in kranten.’³

AFB. 1.1 FOKKE & SUKKE 'ZITTEN OP DE CORONA-APP', *NRC HANDELSBLAD*, 10 OKTOBER 2020.

Waarom verschijnt dit boek over spotprenten gewijd aan de coronatijd, terwijl de spotprent sec een relatieve plaats inneemt als het gaat om de nieuwsvoorziening? Nederlanders worden net als andere wereldburgervolgers overspoeld met informatie via andersoortige media. Toch valt een boek over coronacartoons te rechtvaardigen, omdat in Nederland tienduizenden mensen de cartoons dagelijks of wekelijks zagen en er iets van vonden. De cartoon is een blijvertje in de wereld van de communicatie, aldus politicoloog Joop van Holsteyn.⁴ Dat dit zo is, geldt zowel voor de spotprenten in de traditionele bladen als de cartoons op internet. Wanneer een cartoon aanslaat, wordt het een internetmeme, in de zin van een denkconcept dat ‘viraal’ gaat, zoals bijvoorbeeld de prent uit *NRC Handelsblad* van